

Geverfd verleden: De geschiedenis van kleur in Hollandse mode (1500-1900)

Judith van Amelsvoort

Kleur geeft betekenis aan ons leven. We ervaren kleuren niet alleen met onze ogen, maar ook met ons hoofd en hart. Eeuwenlang definieerde de kleur van iemands kleding zijn identiteit en maatschappelijke positie. Maar net als het textiel en de snit, was ook de kleur onderhevig aan mode.

Kleuren kunnen maatschappelijke, politieke of religieuze associaties met zich meedragen. Enkele symbolische betekenissen hebben de tand des tijds overleefd; zo wordt zwart nog steeds gezien als een rouwkleur. Een modekleur is daarentegen een product van zijn tijd. Iemand met kennis van kostuumgeschiedenis kan niet alleen aan de hand van een silhouet een japon dateren, maar ook op basis van de weeftechniek, het motief én de kleur van de stof. Zo hadden steden als Haarlem en Leiden in de zestiende eeuw een bloeiende textielindustrie. Het beroemde Leids laken (een dicht geweven wollen stof) werd bijvoorbeeld geverfd in allerlei kleuren.

In dit artikel gaan we op zoek naar de betekenis en ontwikkeling van kleur in textiel. Hoe veranderde het modebeeld in Holland van de vroege middeleeuwen tot aan de negentiende eeuw? Welke invloed hadden nieuwe verfstoffen en pigmenten op de textielindustrie en maatschappij? En vooral: welke symbolische en culturele betekenissen droegen de gekleurde kledingstukken met zich mee? Door de eeuwen heen hadden kleren alle mogelijke vormen en kleuren: een product van industriële, maatschappelijke en technische ontwikkelingen. Door de geschiedenis van de individuele modekleuren te ontrafelen, maken we een reis door het verleden.

Door de wol geverfd zijn

Archeologische vondsten tonen aan dat er in ons land al tijdens de ijzertijd (circa 750 v.Chr.-0) gekleurde wollen stoffen werden gedragen. De gebruikte verfstoffen waren afkomstig uit de natuur: pigmenten werden gewonnen uit mineralen, planten en dieren. De meest voorkomende tinten zullen daarom bruin, geel, groen, oranje en rood zijn geweest.¹

¹ J. van Amelsvoort, 'Kleuren in de middeleeuwen'. <https://onh.nl/verhaal/kleuren-in-de-middeleeuwen>, geraadpleegd 7 november 2025.

Voordat wol geveerd kon worden, ging er een heel proces aan vooraf. Nadat een schaap was geschoren, werd de wol gesorteerd, gewassen en gedroogd. Om wol te kunnen spinnen, zijn er lange vezels nodig die als het ware in elkaar ‘grijpen’. De ruwe wol werd daarom eerst geeraard en gekamd. Daarna kon er een ‘lont’ worden gevormd. Dit was een losse ‘draad’ waarvan de vezels nog niet in elkaar waren gedraaid.²

Hierna kon de wol worden gesponnen. Tot in de late middeleeuwen (1270 tot 1500 n. Chr.) werd dit met een spintol gedaan. Een spintol bestond uit een gewichtje van gebakken klei, hout of bot met een houten stokje erdoorheen. Hiermee werd de schapenwol in elkaar gedraaid tot een draad. Archeologen vinden regelmatig dit soort ‘spinsteentjes’ terug, waaronder in de Leidse Stevenshofjespolder. Rond 1500 werd in Leiden het spinnenwiel in gebruik genomen, waarmee het spinnen tot vier keer sneller ging dan met een spintol. Zo waren er minder spinsters nodig om dezelfde hoeveelheid wol te produceren.³

Nadat er meterslange draden waren gesponnen, konden ze worden geveerd of tot stof worden geweven. Om een lap te weven, werden de draden met gewichten vastgezet op een weefgetouw. Ook deze weefgewichten van gebakken klei kunnen in de bodem teruggevonden worden.⁴

Het mooiste resultaat werd verkregen door de losse draden te verven. Deze methode was alleen erg kostbaar, omdat daar meer verf voor nodig was dan voor het verven van reeds geweven textiel. Verven gebeurde door het textiel onder te dompelen in een bad met kleurstof, waarbij de temperatuur van het water een belangrijke invloed had op het eindresultaat. De stof moest met stokken in beweging worden gehouden. Uit historische recepten blijkt dat het verfproces zeer ingewikkeld was en soms meerdere dagen in beslag nam.⁵

Naast wol droegen mensen ook kledingstukken gemaakt van linnen, dat gemaakt wordt van de vlasplant. Het verkrijgen van de vezels is een bewerkelijk proces, maar de plant levert daarbij ook lijnzaad waaruit weer

² Van Amelsvoort, ‘Kleuren in de middeleeuwen’. <https://onh.nl/verhaal/kleuren-in-de-middeleeuwen>, geraadpleegd 7 november 2025.

³ E. Grootveld en D. Olthof, *Ga je mee naar toen? Tjidsreis door Leiden* (Leiden 2010) 29, 74.

⁴ *Ibidem*, 30.

⁵ Van Amelsvoort, ‘Kleuren in de middeleeuwen’. <https://onh.nl/verhaal/kleuren-in-de-middeleeuwen>, geraadpleegd 7 november 2025.

lijnzaadolie gewonnen kan worden. In tegenstelling tot wol is linnen lastig om te verven, en zal voornamelijk ongekleurd gedragen zijn.⁶

Natuurlijk bruin

Onze voorouders gebruikten voor kleding ook andere natuurlijke materialen in bruintinten, zoals leer en bont. Bruine verfstoffen, gemaakt van aarde en mineralen, behoren tot enkele van de oudste door de mens gebruikte kleurstoffen. Lange tijd was bruin de kleur van het gewone volk, die eenvoudige (ongeverfde) kleding droeg. Pigmenten voor andere kleurstoffen uit planten, dieren en mineralen waren kostbaar, en dikwijls alleen bereikbaar voor hooggeplaatste personen.⁷

In de middeleeuwen golden er kledingvoorschriften voor de verschillende maatschappelijke klassen. Zo zou roestbruin (*russset*) vooral bestemd zijn voor mensen met een eenvoudig of dienstbaar beroep, zoals landarbeiders en bediendes. In de vroegmoderne tijd was brazielhout een belangrijke bron voor bruine kleurstof, dat met grote zeilschepen van Brazilië naar Europa werd gehaald. In het Rasphuis in Amsterdam moesten gevangenen het hout van de brazielboom (*Caesalpinia echinata*) uit Brazilië met een raspzaag tot poeder verwerken. Hiermee werd het pigment 'braziel' gemaakt, dat werd gebruikt om textiel bruin te verven.⁸

Het Rasphuis werd op 19 juni 1589 opgericht door het stadsbestuur van Amsterdam en was gevestigd in het voormalige Clarissenklooster aan de Heiligeweg. Tot dan toe lag de nadruk bij straf vooral op vergelding, maar in dit nieuwe verbeterhuis probeerde men gevangenen orde en discipline bij te brengen. Op het toegangspoortje stond dan ook: 'Wilde beesten moet men temmen'. In het Rasphuis werden uitsluitend jonge mannelijke misdadigers opgesloten; vrouwelijke delinquenten werden naar het Spinhuis gestuurd.⁹

Deze strafinrichtingen waren populaire bezienswaardigheden voor bezoekers van de stad. Rond kermistijd, wanneer de toegang gratis was, kwamen ook de Amsterdammers zelf kijken. Een onbekende Engelse dame

⁶ Van Amelsvoort, 'Kleuren in de middeleeuwen'. <https://onh.nl/verhaal/kleuren-in-de-middeleeuwen>, geraadpleegd 7 november 2025.

⁷ M. Hohé, 'Mode in kleur - De snelste modetentoonstelling ooit gemaakt in het Kunstmuseum Den Haag', in: *Kostuum 2021* (Amersfoort 2021) 56.

⁸ B.M. du Mortier, *Mode & Kostuum* (Amsterdam 2016) 158-159.

⁹ Stadsarchief Amsterdam, 'Rasphuis'.

<https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/stukken/orde/rasphuis/>, geraadpleegd 7 november 2025.

beschreef het Rasphuis in 1765 als een hel op aarde: 'Al die mannen waren half naakt en helemaal zwart van het stof van het zagen van dat speciale hout; omdat zij tijdens deze harde arbeid hard gaan zweten, loopt het zaagsel als een zwarte saus over gezicht en ledematen. Men kan dit alles niet zonder huivering bekijken.' (zie: afb. 1).¹⁰

Het rasphuis had lange tijd het alleenrecht op de verwerking van het verfhout. Vanaf 1601 begon echter een verfmolen in Zandijk eveneens dit hout te bewerken. Uiteindelijk werd er met de molenaar afgesproken dat hij uitsluitend de restanten zou malen die onbruikbaar waren voor de gevangenen.

In Leiden werd brazielhout en ander verfhout alleen gebruikt voor het bijkleuren. Pas in de negentiende eeuw werd bruin een modekleur, mede omdat er nieuwe bijzondere tinten gemaakt konden worden.¹¹

Afb. 1: Gezicht op de binnenplaats van het Rasphuis te Amsterdam. Vervaardiger: anoniem, 1665. Collectie Rijksmuseum, objectnummer RP-P-1921-827, publiek domein.

¹⁰ G. Mak, *Een kleine geschiedenis van Amsterdam*, (Amsterdam 2003) 180-181.

¹¹ B.M. du Mortier en N. Bloemberg, *Accessorize! 250 objects of fashion & desire* (Rijksmuseum, Amsterdam 2009) 117.

Leids laken

De eerste huizen van Leiden werden in de negende en tiende eeuw gebouwd op een rivierdijk, waar nu de Breestraat ligt. Tijdens opgravingen in de binnenstad hebben archeologen hier sporen gevonden van verschillende middeleeuwse ambachtlieden, waaronder schoenmakers, botbewerkers en kleermakers.¹² Leiden stond in deze tijd vooral bekend om de stevige wollen stof (laken) die hier werd geproduceerd. In een speciaal gebouw werden de kostbare lakense stoffen gekeurd en verkocht. Dit zogeheten ‘wandhuis’ was lange tijd onderdeel van het stadhuis aan de Breestraat. In 1640 verhuisde dit naar de Lakenhal aan de Oude Singel (zie: afb. 2).

Voor het vervaardigen van Leids laken ging een drapenier wol inkopen in Engeland. Deze wol was veel fijner dan die van Nederlandse schapen en leverde dus stof van hogere kwaliteit op. Voordat de geïmporteerde wol geverfd kon worden, werd deze eerst gewassen in de grachten. Zodra het materiaal schoon en droog was gingen de ververs aan de slag. In verschillende verfbaden werd de witte wol geverfd in tinten geel, rood, blauw, paars, groen, bruin, grijs of zwart.¹³

Afb. 2: Het vollen en verven, 1594-1596, Vervaardiger: Isaack Claesz. van Swanenburg. Collectie Museum De Lakenhal, objectnummer: S 422, publiek domein.

¹² Grootveld, *Tijdreis door Leiden*, 57-59.

¹³ *Ibidem*, 57-60, 74-76.

Waarmerk van lood

In de middeleeuwen werden er al lakenloodjes gebruikt om de herkomst en de kwaliteit van een stof aan te geven. Pas vanaf de zestiende eeuw was het gebruikelijk om na elke bewerking de stof te keuren. Dit waren de zogenaamde ‘tussenloodjes’: elk loodje gaf aan of dat aan alle voorschriften was voldaan. Zo was er een speciaal loodje dat de kleurdiepte van de stof vermeldde.¹⁴

Als de stof bij de laatste keuring werd goedgekeurd, kreeg deze een loodje van de stad met het stadswapen erop. Letters op het eindlood gaven de kwaliteit aan: **D, DD, DDD** voor te dunne stof, **O, OO, OOO** bij oneffenheden. Andere loodjes vermeldden vaak de lengte, soms ook de breedte en draadichtheid. Laken met een slechte kwaliteit kreeg geen loodje met het stadswapen erop.¹⁵ Er zijn meerdere van dit soort loodjes door archeologen teruggevonden. Zo vonden ze in Oud-Loosdrecht een loodje met daarop twee gekruiste sleutels: het stadswapen van Leiden.¹⁶

Hemels blauw

In Leiden werden grote hoeveelheden textiel blauw geverfd. Het blauwverven was één van de belangrijkste onderdelen van de industrie. De kleur vormde namelijk de basis voor het creëren van mengkleuren. Zo moest lakense stof eerst blauw worden geverfd om het bruin, zwart of groen te kunnen kleuren. Ook saai (kamgaren wollen stof) werd vooraf geblauwd om paars of karmijn (dieprood) te krijgen. Omdat de kwaliteit van de blauwverving bepalend was voor mengkleuren, werd de diepte van het blauw op een apart loodje vermeld.¹⁷

Tot aan de zestiende eeuw gebruikte men voor blauwe textielverf de kleurstoffen van de plant wede (*Isatis tinctoria*). De tweejarige plant werd vóór de bloei geoogst, in stukjes gesneden en aan een fermentatieproces onderworpen. Hieruit kwam een kleiachtige pasta (pastel), waar balletjes van werden gedraaid. Samen met zemelen en water werden ze vervolgens in een kuip gedaan. Enkele dagen later was er een geelgroene vloeistof ontstaan waar men het weefsel in onder dompelde, waarna de lap te drogen werd gehangen.

¹⁴ E. de Baan, *Goed garen – Termen en begrippen van de textielnijverheid uit beden en verleden* (Rijswijk 2000) 52.

¹⁵ De Baan, *Goed garen*, 54.

¹⁶ Grootveld, *Tijdreis door Leiden*, 76.

¹⁷ De Baan, *Goed garen*, 52-54.

Door de inwerking van zuurstof veranderde de geelgroene kleur naar blauw. Middels herhaling van dit proces werd de kleur donkerder (zie: afb. 3).

Het uit India geïmporteerde indigo (*Indigofera tinctoria*) werd in de zeventiende eeuw de meest populaire blauwe verfstof. Deze kleur was namelijk veel sterker en duurzamer dan die van wede. Indigo groeide in de negentiende eeuw door de opkomst van de spijkerbroek uit tot een van de bekendste natuurlijke verfstoffen. Het denim voor de stevige werkmanskleding werd namelijk geverfd met deze kleurstof.¹⁸

De kleur blauw werd in de late middeleeuwen in verband gebracht met Maria. Op schilderijen werd voor haar kleding meestal ultramarijn gebruikt: een diepblauwe kleurstof bestaande uit kostbare pigmenten van gemalen lapis lazuli. Ook stond de kleur symbool voor vrede en de hemel en werd het gezien als een zachte en liefelijke kleur die goed bij meisjes paste.¹⁹

In de zeventiende eeuw golden roze en rood juist als uitgesproken jongenskleuren. Het waren krachtige kleuren die geassocieerd werden met mannelijkheid. Een eeuw later werd roze door beide genders gedragen. De modieuze kleur werd in verband gebracht met elegantie en de aristocratie. Pas vanaf de jaren 1930 werd het gebruikelijk om jongens in blauw en meisjes in roze te kleden. De geschiedenis wijst dus uit dat ons contemporaine beeld van kinderkleding, blauw versus roze, redelijk recent is.²⁰

Kleuren van Leiden

Onder andere door de opkomst van de textielnijverheid ontstond er in Leiden vanaf de zestiende eeuw een sterke bevolkingsgroei met aanzienlijke uitbreiding van de stad als gevolg. Een concreet voorbeeld van deze stadsontwikkeling is te zien bij het voormalige Heilige Geest Weeshuis. Rond 1450 werd het weeshuis gevestigd in een pand aan de Breestraat, op de plek van het huidige nummer 18. Naarmate het aantal weeskinderen toenam, werden in de loop der tijd ook de aangrenzende panden aan het complex toegevoegd. In 1583 woonden er 49 kinderen in het weeshuis, waarmee de maximale capaciteit was bereikt. Er werd besloten om het weeshuis te verhuizen naar de Hooglandse Kerkgracht 17. Na een verbouwing werd het

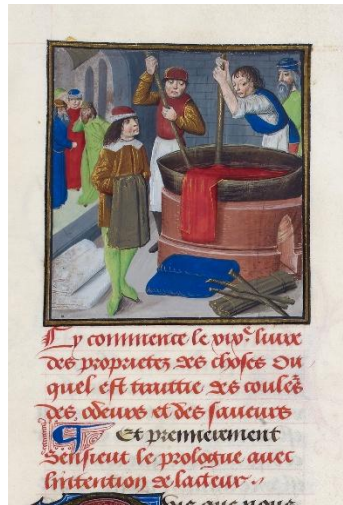
¹⁸ De Baan, *Goed Garen*, 87.

¹⁹ Hohé, 'Mode in kleur', 58.

²⁰ Van Amelsvoort, 'Roze of blauwe muisjes'. <https://onh.nl/verhaal/roze-of-blauwe-muisjes>, geraadpleegd 7 november 2025.

voormalige Onze Lieve Vrouwe Gasthuis, daterend uit 1403, in gebruik genomen.²¹

Weeskinderen van het Heilige Geest Weeshuis droegen rode uniformen met één witte mouw – de kleuren van de stad Leiden – waardoor ze op straat makkelijk te herkennen waren. De kleding moest hen er dagelijks aan herinneren om dankbaar te zijn voor de liefdadige steun. Alle weeskinderen leerden lezen en schrijven. Op hun achtste of negende levensjaar moesten ze een vak gaan leren bij een ambachtsman. Aangezien Leiden zich in de zestiende eeuw ontplooidde tot een beroemde textielstad, gingen veel wezen in de leer bij wevers (zie: afb. 4).²²

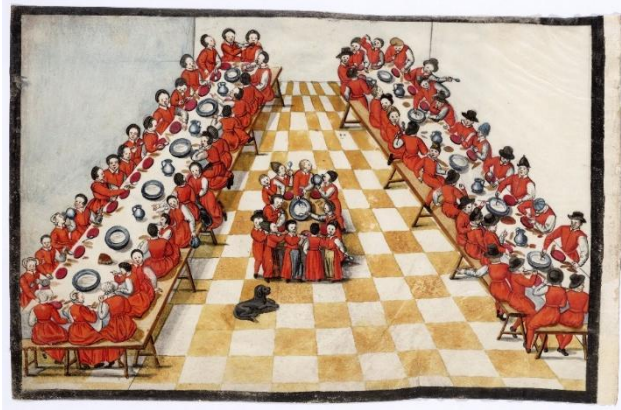
Afb. 3: Middeleeuwse blauwververs aan het werk. Bartholomeus Anglicus, *Le Livre des proprietes des choses*, vervaardigd in Brugge in 1482. Miniatuur uit de collectie: [British Library, Royal Ms. 15 E II, fol. 269](#). Informatie via: [Gent Muntenroute](#).

In 1624 werd het huis aan de Hooglandse Kerkgracht afgebroken; drie jaar later werd hier een groot pand gebouwd met twee verdiepingen en een hoge kap. Deze uitbreiding van het weeshuis was van korte duur. Al in 1654

²¹ Utopa Weeshuis, *De geschiedenis van het weeshuis*. <https://www.utopa-weeshuis.nl/over-het-weeshuis/de-geschiedenis-van-het-weeshuis>, geraadpleegd 27 januari 2026.

²² Grootveld, *Tijdreis door Leiden*, 87-90.

kreeg het gebouw een nieuwe bestemming als Greinhal. Grein was in die tijd een van de kostbaarste stoffen en werd vervaardigd uit kamelen- of geitenhaar. De weeskinderen werden hier ingezet als goedkope arbeidskrachten voor de textielproductie.²³

Afb. 4: Tekening van de eetzaal van het Heilige Geest Weeshuis (Hooglandse Kerkgracht nr. 17) in 1593. Met links de tafel voor de meisjes en rechts die van de jongens. Door de groei van het weeshuis, werden in 1622 voor de jongens en meisjes aparte eetzaalen ingericht. Vervaardiger: Simon Aerntsz Bruningen, 1593. Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken, Objectnummer PV PV583_002, publiek domein.

Vurig rood

Met de wortels van de meekrap (*Rubia tinctorum*) kon wol rood worden gekleurd. Dit was geen felrood, maar eerder roodbruin. De kleur was voor een plantaardige kleurstof relatief goed tegen licht bestand. Meekrap is dan ook een van de oudste en meest gebruikte kleurstoffen, die al door de Egyptenaren werd gebruikt. In de veertiende eeuw kwam de beste meekrap uit Zeeland, waar het op grote schaal werd verbouwd.²⁴

²³ Volgens schattingen bereikte het weeshuis in 1788 zijn hoogtepunt, met mogelijk 579 kinderen; andere bronnen spreken zelfs van meer dan 1.250. Bij de sluiting in 1961 woonden er nog slechts 25 kinderen. Utopa Weeshuis, *De geschiedenis van het weeshuis*. <https://www.utopa-weeshuis.nl/over-het-weeshuis/de-geschiedenis-van-het-weeshuis>, geraadpleegd 27 januari 2026.

²⁴ Mortier, *Accessorize!*, 9.

Als de planten drie jaar oud waren, werden de wortels geogst. Voordat ze gebruikt konden worden, moest er eerst een proces van drogen, malen, persen en zeven plaatsvinden. Voor het roodverven moest de meekrap eerst een nacht in water worden geweekt. De volgende dag werd de wol erbij gevoegd en moest het verfbad een uur lang worden verwarmd. Tijdens het verwarmen moest er continu worden geroerd, zodat de kleur goed en egaal hechtte aan de wol. Hoe hoger de temperatuur, hoe donkerder het rood werd. Voor een oranje tint hoefde men minder meekrap te gebruiken. De wol moest afkoelen in het verfbad waarna het werd uitgespoeld met schoon water. Het verfbad kon voor een tweede keer worden gebruikt met nieuwe wol. Door wol te verven in een tweede verfbad kon je roze tinten krijgen (zie: afb. 5).²⁵

In de negentiende eeuw stond de Leidsche Katoenmaatschappij bekend om zijn ‘Turks rood’, oorspronkelijk gemaakt van meekrap. De helderrode kleur was beroemd om zijn echtheid – de mate waarin ze bestand is tegen diverse invloeden van buitenaf, zoals wassen, zonlicht en het gebruik van zeep en zuren. Het maken van Turks rood was echter een zeer complex en tijdrovend proces. Het procedé werd door de eeuwen heen ontwikkeld in het Midden-Oosten. Vanaf de achttiende eeuw bereiken steeds meer met Turks rood geleverde producten de markten in West-Europa. Ze werden met name geïmporteerd uit het huidige Turkije en Griekenland, wat de naam Turks rood of Adrianopelrood verklaart. Uiteindelijk slaagden Franse ondernemers er, met hulp van Griekse ververs, in om deze techniek naar Rouen over te brengen. Vanuit daar verspreidde het Turks rood zich over heel Europa, waaronder Leiden.²⁶

De Leidse Katoenmaatschappij werd in 1756 opgericht in het Belgische Lier, nabij Antwerpen, onder de naam De Heyder & Co. In 1836 verhuisde het bedrijf naar Leiden, waar het zich vestigde op een terrein tussen de Herengracht en de Zijlsingel. Tien jaar later nam de familie Driessen het bedrijf over. Op dat moment had de fabriek een slechte naam omdat er veel gebruik werd gemaakt van kinderarbeid; zelfs kinderen van zes jaar werkten als assistent van de drukkers. De nieuwe eigenaars besloten de fabriek te moderniseren, waardoor het bedrijf opbloede. Toch bleef het loon van de werknemers minimaal, wat in 1882 leidde tot vijf afzonderlijke stakingen.²⁷

²⁵ Van Amelsvoort, ‘Kleuren in de middeleeuwen’. <https://onh.nl/verhaal/kleuren-in-de-middeleeuwen>, geraadpleegd 7 november 2025.

²⁶ G.P.J. Verbong, *De ontwikkeling van het turksroodverven in Nederland* (1987) 183.

²⁷ Historische begraafplaats Groenesteeg te Leiden, ‘Carl Theodorus Driessen (1858-1936) keldergraf 176, vak B - Directeur van de Leidse Katoenmaatschappij.’ https://www.begraafplaatsgroenesteeg.nl/N_B_personen/Artikel%20Driessen.pdf, geraadpleegd 28 januari 2026.

Andere populaire rode kleurstoffen waren cochenille (*Coccus cacti*) en kermes (*Coccus illicus*), beide verkregen uit de gedroogde lichamen van vrouwelijke schildluizen. In 1518 werd cochenille voor het eerst geïmporteerd uit Mexico door de Spaanse veroveraar Hernán Cortés (1485-1547). Met de verfstof konden twee felle roodtinten worden gemaakt: karmozijn en scharlaken. Het verven van textiel in deze kleuren was erg kostbaar. De kleur rood was van oudsher al verbonden met vuur, bloed en macht. Alleen rijke en machtige lieden konden kleding in deze kleuren bekostigen.

In de middeleeuwen werd deze kleur ook wel geassocieerd met liefde en erotiek. In wetten en kledingvoorschriften kregen prostituees deze kleur vaak toegewezen als herkenningsteken. Maar mede omdat de rode kleurstoffen in de zestiende eeuw zo kostbaar waren, veranderde dit naar de kleur geel.²⁸

Afb. 5: Verver, Het Menselyk Bedryf. prentmaker: Jan Luyken, Amsterdam, 1694. Collectie Rijksmuseum, objectnummer RP-P-OB-44.474, publiek domein.

Goedkoop geel

Met verschillende planten uit de natuur kun je wol geel verven. Zo leveren brandnetel, fluitenkruid, berkenblaadjes, zevenblad, vrouwenmantel en boerenwormkruid een geelgroenige kleuren op. Een goudgele kleur kon worden verkregen door de wol samen met water en uenschillen een uur lang

²⁸ Hohé, 'Mode in kleur', 59-62.

tot aan het kookpunt te verhitten. In het verleden werd vooral de plant wouw (*Reseda luteola*) gebruikt voor het verkrijgen van een gele kleurstof. Dit geel is lichtecht en duurzaam.²⁹

Omdat de kleur geel makkelijk te verkrijgen was, werd dit in de middeleeuwen doorgaans niet gezien als een hele ‘rijke’ kleur. Dit in tegenstelling tot de kleuren blauw en rood, waar men betrekkelijk veel wede en meekrap van moest hebben om de gewenste kleur te bereiken. Als ‘goedkope’ kleur werd geel in verband gebracht met prostituees, maar ook met joden, zotten en hofnarren. Pas in de achttiende eeuw verloor geel zijn negatieve imago door Chinese stoffen die in het Westen in de mode raakten. (zie: afb. 6).³⁰

Afb. 6: Robe à la française, ca. 1760. The Met Museum, The Costume institute, objectnummer: 1996.374a–c, publiek domein.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/79220>

Verbod op oranje

We kunnen het ons als Nederlanders amper voorstellen, maar oranje werd lange tijd niet als een zelfstandige kleur gezien. Middeleeuwers zagen oranje

²⁹ De Baan, *Goed garen*, 84-87.

³⁰ Hohé, ‘Mode in kleur’, 61-62.

enkel als een mengsel van rood en het verderfelijke geel. In Noord-Europa werd de kleur dan ook aangeduid als ‘giolureade’ (geelrood). De kleur kwam pas onder de aandacht toen Isaac Newton (1643-1727) in 1666 het kleurenspectrum beschreef.³¹

Al vanaf het Oude Egypte werden saffloerbloemen gebruikt om de kleur oranje te krijgen. Tot in de achttiende eeuw was deze verfstof populair bij zijdeververs. De bloemen moesten eerst grondig gewassen worden om alle verontreinigingen te verwijderen; dit proces kon weken duren om een dieprode kleurstof te krijgen. Als het wassen niet zorgvuldig gebeurde, kreeg het geverfde weefsel een oranjeachtige kleur. In de tweede helft van de achttiende eeuw werd er een nieuwe methode uit het Amazonegebied geïntroduceerd om zijde oranje te verven. Hiervoor werden anattozaden gebruikt, waarbij in Nederland soms ook een extract van brazielhout of Javaanse kurkuma (geelwortel) aan het verfbad werd toegevoegd om de kleur intenser te maken.³²

Tijdens de Patriottentijd (1781-1787) was het riskant om oranje kleren of accessoires te dragen. De orangisten, aanhangers van Willem V van Oranje-Nassau, droegen massaal een oranje lint of kokarde (rozet) om hun steun te betuigen. De gemoederen tussen de patriotten en de orangisten liepen hoog op. Tijdens het Oranjeoproer in Leiden op 11 juni 1784 waren oranje linten en doeken al vroeg in de ochtend uitverkocht. De bevolking maakte zich klaar voor een opstand. Studenten en andere mensen op straat werden gedwongen om oranje te dragen, oranjabitter te drinken en “Oranje boven” te roepen. Door deze uitbarsting van volkswuede besloot de Staten-Generaal een paar dagen later - op 16 juni 1784 - het dragen van de kleur oranje te verbieden.³³ Een paar jaar later maakte Willem V het dragen van de politieke kleur juist verplicht. Uiteindelijk werd er een middenweg gevonden: aanhangers hoefden de kleur niet meer per se te dragen, maar wie dat wel deed mocht niet aangevallen worden.³⁴

Na de Franse Revolutie (1789–1799) was het niet meer gebruikelijk om je sociale status te laten zien met rijk versierde kleding. Daarvoor droeg de

³¹ Ibidem, 62-63.

³² Mortier, *Mode & Kostuum*, 156-157.

³³ R. Honings, ‘Oranje boven! het Vrycorps onder!’, De letterkundige verwerking van het oproer van ‘1784’ in Leiden, 114-115. <https://www.rickhonings.nl/wp-content/uploads/2020/11/Oranje-boven-het-vrycorps-onder-2009.pdf>, geraadpleegd 26 maart 2026.

³⁴ T. Westland, ‘Oranje boven! Een geliefde en omstreden kleur’. <https://modemuze.nl/blog/oranje-boven-een-geliefde-en-omstreden-kleur>, geraadpleegd 12 januari 2026.

adel nog kleurrijke zijden kostuums. Dames aan het hof droegen een *robe à la française*, een luxueuze zijden japon die in Nederland ook wel *sak* werd genoemd.³⁵ Heren waren gekleed in een *habit à la française*, een driedelig pak met weelderig borduurwerk. Onder invloed van de Engelse mode gaf men voortaan de voorkeur aan eenvoud en sobere kleuren. Kleurrijke borduursels werden beperkt tot de randen van de jas en de kraag. Alleen de vesten bleven uitbundig versierd, maar enkel aan de voorzijde, omdat de achterkant niet zichtbaar was.

Onschuldig wit

De kleur wit symboliseert onschuld en reinheid. Dit is een van de redenen dat christelijke doopkleding en veel bruidsjurken wit zijn. Sinds de zeventiende eeuw werd aan veel Europese hoven de kleur zilver gedragen als een variant op wit. Welgestelde bruiden droegen op hun huwelijksdag een luxe japon van zilverstof: een weefsel van zilverdraad en zijde.³⁶

Onder het bewind van Lodewijk Napoleon, die van 1806 tot 1810 koning van Holland was, kreeg de Franse Empirestijl een grote invloed op de Hollandse mode. De Empire mode aan het begin van de negentiende eeuw verlangde veel witte japonnen van dunne materialen in lichte tinten, waarbij mousseline de voorkeur had. Het oude Griekenland diende dankzij de toen recente opgravingen als grote inspiratiebron voor zowel de politiek als voor vrouwenkleding. Geïnspireerd op de wit marmeren Griekse en Romeinse beelden ontstond de mode voor deze japonnen ‘*a l’antique*’.³⁷

Koninklijk paars

Eeuwenlang was paars een koninklijke kleur geweest, die in de klassieke oudheid even kostbaar was als zilver of goud. Romeinse keizers en machthebbers droegen Tyrisch purper in combinatie met goud. De dierlijke verfstof werd gemaakt van zeelakken. De kleurstof werd gewonnen uit de klieren en dit extract werd vervolgens gefermenteerd. Om het diepe paars te

³⁵ Van Amelsvoort, ‘Japonnen in de achttiende eeuw’. <https://modemuze.nl/blog/japonnen-de-achttiende-eeuw>, geraadpleegd op 26 maart 2026.

³⁶ Hohé, ‘Mode in kleur’, 63.

³⁷ J. van Amelsvoort, ‘Herfst-en wintermodes rond 1799-1815’, in: Bulletin van de Nederlandse Vereniging voor Kostuum, Kant, Mode en Streekdracht (2011) 8.

krijgen werd de stof verwarmd. Het mocht niet koken, want dit zou de verf onbruikbaar maken. Urine werd alleen toegevoegd als men een grotere hoeveelheid textiel wilde kleuren, dit had echter een mindere kwaliteit purper tot resultaat. Tyrisch purper rook niet naar urine, maar had een zilte geur van de zee.³⁸

De Engelsman William Henry Perking (1838-1907) ontdekte in 1856 per toeval hoe hij kunstmatig een paarse tint kon maken: mauveïne (paars aniline of Perkins mauve). De felle kleuren rood en paars waren niet alleen populair voor de luxe bovenkleding, maar ook uitermate geliefd voor crinolines (hoepelrokken). Andere aniline kleuren volgden snel en veel fabrikanten stapten over van natuurlijke op kunstmatige kleurstoffen.³⁹ Er werd volop geëxperimenteerd met nieuwe kleursamenstellingen, zonder rekening te houden met de mogelijke gezondheidsrisico's. Zo toonde een analyse van een Duitse chemicus in de jaren 1870 aan dat textiel dat met magenta was geverfd ook arsenicum bevatte. Dit was bijzonder gevaarlijk, omdat het arsenicum bij blootstelling aan water of transpiratie uit het textiel kon lekken.

De mode in de late jaren 1850 en jaren 1860 werd gekenmerkt door de levendige en soms vloekende kleurencombinaties. De nieuwe synthetische aniline-verfstoffen zorgden voor felle tinten met een diepe kleurintensiteit. Toch werden ze niet door iedereen gewaardeerd en ook in modetijdschriften werd er gewaarschuwd voor overmatig kleurgebruik. Veel dames lieten zich echter verleiden door de mode in de schitterende aniline-kleuren. Zelfs koningin Victoria van Engeland en Keizerin Eugénie van Frankrijk waren bekende liefhebbers van de kleur mauve. De modekleur werd door steeds meer mensen gedragen, waardoor dit paars de mode 'democratiseerde'. Na enkele jaren was de nieuwigheid er echter vanaf en werd de kleur geassocieerd met de oudere generatie.⁴⁰

Gifgroen

De kleur groen kan alleen worden gemaakt door een blauwe en gele verfstof te mengen. Verschillende tinten ontstaan door de verhoudingen van de twee

³⁸ A. Marzano, *Harvesting the Sea: The Exploitation of Marine Resources in the Roman Mediterranean* (Oxford 2013) 145-151.

³⁹ J. van Amelsvoort en D.J. List, *Ondersteboven. Historische onderkleding* (Leerdam 2017) 21.

⁴⁰ M. Hohé en I. Montijn, *Romantische mode – Mr. Darcy meets Eline Vere*, (Zwolle 2014) 88-90.

kleuren aan te passen. In de Nederlanden verfdde men wol groen door eerst blauwe wede te gebruiken en daarna gele wouw. In de zeventiende en achttiende eeuw was het een geliefde kleur voor accessoires zoals paraplu's, parasols, zijden schoentjes en waaiers.⁴¹

In 1778 ontdekte de Zweedse apotheker en scheikundige Carl Wilhelm Scheele (1742-1786) een nieuw groen pigment. Hiervoor gebruikte hij arsenicum, ook wel bekend als arseen. Arseen werd in de negentiende eeuw beschouwd als een irriterende stof. Wanneer het met het lichaam in aanraking kwam, werkte het als een *escharoticum*: een bijtend middel dat de huid aantast en leidde tot zweren, schaafplekken en het afsterven van weefsel. De schaafwonden gaven het gif bovendien gemakkelijker toegang tot het lichaam.⁴² Door dit witkleurige arsenicum (vergif) en kalium (een giftig lichtmetaal) bij een oplossing van kopervitriool te gieten ontstond een verfstof voor een heldergroene kleur. Het werken met deze levensgevaarlijke stoffen werd Scheele fataal, hij overleed al op 43-jarige leeftijd.⁴³

Desondanks werd 'Scheelesgroen' of *Schweinfurter grün* een populaire modekleur. Baljaponnen van het goedkopere materiaal tarlatan kregen een slechte naam. Door de open weefstructuur hechtte de verfstof slecht, waardoor de verf tijdens het dansen als poeder kon vrijkomen – gevaarlijk voor zowel de draagster als haar partner. Niet alleen kleren werden ermee geverfd, maar ook behang, kaarsen, speelgoed, suikergoed en marsepein. Rond 1840 werd men zich bewust van de gezondheidsrisico's bij het gebruik van deze kleur groen. De aanpak van de gezondheidsrisico's verschilde per land: Frankrijk en Nederland waarschuwden voor de gevaren, maar grepen niet streng in. Terwijl in Pruisen vanaf 1848 een ordonnantie van kracht was, die het gebruik van koperarseniet in papier en behang verbood.⁴⁴ Pas na de introductie van de aniline verfstoffen werd het gebruiken van arsenicum, en daarmee ook 'Scheelesgroen', in 1860 officieel verboden. Toch werd dit niet altijd nagevolgd. Zo werd er in een avondjapon uit 1865-1870 uit de collectie van Kunstmuseum Den Haag arsenicum gevonden (zie: afb 7 en 8).⁴⁵

⁴¹ Mortier, *Accessorize!*, 141.

⁴² A. Matthews David, *Fashion Victims - The Dangers of Dress Past and Present* (Londen 2015) 74-80.

⁴³ Hohé, *Romantische mode*, 102-104.

⁴⁴ *Ibidem*, 103.

⁴⁵ B.M. du Mortier, 'Groen en gevaarlijk: boeken over de geschiedenis van kleur'. <https://modemuze.nl/blog/groen-en-gevaarlijk-boeken-over-de-geschiedenis-van-kleur>, geraadpleegd 12 januari 2026.

Afb. 7: Japon van lichtgroene doorzichtig geweven katoen (neteldoek), vervaardiger onbekend, 1863 – 1866. In 2015 testte deze japon negatief op de aanwezigheid van arseen. Collectie Rijksmuseum, objectnummer BK-NM-13104, publiek domein.

<https://id.rijksmuseum.nl/200139368>

Afb. 8: Two skeletons dressed as lady and gentleman. Etching, 1862. Wellcome Collections. Beeld via Wikimedia Commons. CC BY 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Two_skeletons_dressed_as_lady_and_gentleman._Etching,_1862._Wellcome_V0042226.jpg

Zwart om in te rouwen (en trouwen!)

Vroeger was zwart een moeilijke kleur om te maken. Als mengkleur dankt het zijn verschillende tinten aan de verhouding van de benodigde wede (blauw) en meekrap (rood). In heel Europa stonden Nederlandse textielververs bekend om hun kennis en kunde. De Britse schrijver en soldaat Henry Hexham (1601-1650) publiceerde in 1647 een lijst met alle kleuren die in ons land werden geverfd. In de lijst zijn negen schakeringen zwart opgenomen.⁴⁶ Om wollen stoffen zwart te verven zijn er meerdere verfbaden nodig, wat een zeer arbeidsintensief en kostbaar proces was.⁴⁷

Als rouwkleur was zwart in de negentiende eeuw erg belangrijk. De dood was aanwezig in het dagelijks leven en veel mensen waren in de rouw. Andere kleuren die werden gedragen tijdens een rouwperiode waren grijs en paars. Aan de kleding kon men zien in welk stadium van rouw diegene zich bevond: in zware, halve of in lichte rouw. Bovendien waren er uitvoerige regels over welke stoffen en sieraden waren toegestaan in welke fase.⁴⁸

Zo was de zwarte textielsoort krip (crêpe) een populaire 'rouwstof'. De gerimpelde stof werd onder andere gebruikt om hoeden en japonnen in de rouw mee te garneren. In modebladen werd aan rouwkleding voor welgestelde dames veel aandacht besteed. Voor wie minder te besteden had, waren er speciale winkels die voor begrafenissen en de rouwperiode bestaande kleding zwart verfd. Daarnaast was zwart, voor zowel mannen als vrouwen, een modekleur voor nette kleding of avondkleding.⁴⁹

In Nederland waren er in de negentiende eeuw geen gespecialiseerde warenhuizen op het gebied van rouwkleding. Diverse modemagazijnen adverteerden echter wel met het leveren van rouwkleding, zoals het Leidse 'Magazijn van Nouveautés Feenders & Cramer' met '*specialité de deuil*' (op 15 april 1877 in de *Leydsche Courant*).⁵⁰ Pas na de introductie van de

⁴⁶ B.M. du Mortier, 'Zwart *laken* uit Holland – over ververs, gilden, export, status en geloof', in: *Ode aan de Nederlandse mode* (Den Haag 2015) 13.

⁴⁷ Mortier, *Mode & Kostuum*, 160-161.

⁴⁸ M. Eisses, 'Stemmig in het zwart: Rouwkleding in Noord-Holland', <https://onh.nl/verhaal/stemmig-in-het-zwart-rouwkleding-in-noord-holland>, geraadpleegd 5 november 2025.

⁴⁹ S. Kuus, 'Snikken achter de sluier – Rouwkleding in de tijd van Eline Vere', in: *Kostuum 2011* (Zwolle 2011) 74-89.

⁵⁰ Advertentie *Leydsche Courant*, 15 april 1877. <https://leiden.courant.nu/>, geraadpleegd 5 november 2025.

naaimachine werd het mogelijk om rouwkleding binnen 24 uur te leveren.⁵¹ Hiervoor begon de rouwperiode officieel pas na acht dagen. Veel mode- en hoedenmagazijnen zorgden er om die reden voor dat ze genoeg rouwhoeden op voorraad hadden. Zo adverteerde Mademoiselle A. Piccaluga in Leiden met ‘*un beau choix de chapeaux de deuil*’ (een mooie selectie rouwhoeden).⁵² Ook het Leidse modemagazijn ‘De Vlinder’ specialiseerde zich in rouwartikelen en verwees in een advertentie uit 1896 expliciet naar hun nieuwe etalage.⁵³

Hoewel de kleur snel wordt geassocieerd met rouw, werd er tot halverwege de twintigste eeuw ook veel getrouwd in het zwart. Veel vrouwen deden dit om zowel praktische als financiële redenen. Na het huwelijk was het gebruikelijk om de zwarte trouwjapon te blijven dragen, bijvoorbeeld naar feestelijke gelegenheden en op zondag (zie: afb 9).

Conclusie

Door de eeuwen heen speelde kleur een belangrijke rol in mode en kleding. Van de oudheid tot aan de middeleeuwen werden natuurlijke kleurstoffen gebruikt om textiel te verven. Met de komst van nieuwe pigmenten en verfstoffen in latere eeuwen werden andere kleuren mogelijk. Gekleurde kleding was en is een manier om je sociale positie en identiteit uit te drukken. Wat we in dit artikel hebben gezien is dat de kleur van historische kleding ons veel informatie geeft. Het vertelt niet alleen iets over de kostuumgeschiedenis, maar ook over industriële, maatschappelijke en technische veranderingen door de eeuwen heen.

Nawoord - Historische kostuums

Iets wat veel mensen vergeten, is dat de kleur van een kledingstuk wordt bepaald door het soort licht dat erop valt. Het was nooit de bedoeling om een

⁵¹ Ondanks dat de eerste naaimachine al rond 1830 werd uitgevonden, werd hij pas vanaf 1870 door naaisters gebruikt om de zogenaamde confectiekleding te vervaardigen. De nieuwe machinale productie en de opkomst van de middenklasse zorgde voor grootschalige waren- en modezaken met een enorme keus in artikelen. Zie hiervoor: Amelsvoort, *Ondersteboven*. 41.

⁵² Advertentie Leidsch Dagblad, 4 februari 1882. <https://leiden.courant.nu/>, geraadpleegd 5 november 2025.

⁵³ Advertentie Leidsch Dagblad, 17 januari 1896. <https://leiden.courant.nu/>, geraadpleegd 5 november 2025.

baljapon te bekijken onder een tl-lamp in een depot. Prachtige avondjaponnen van glanzende zijde doorweven met goud- of zilverdraad werden bewonderd bij kaars- of gaslicht. Ook zorgde beweging voor een andere kleurschakering. Het ruisen van de rokken over een dansvloer geeft een heel ander beeld dan statische paspoppen in een museum.

Historische kostuums in museale collecties mogen niet meer worden gedragen (of te lang worden opgesteld), omdat de risico's op schade te groot zijn. Kleren werden voor de komst van de confectie-industrie altijd op maat gemaakt. Het is goed om ons te realiseren dat vrijwel alleen de mooiste kostuums van kostbare stoffen in kostuumcollecties bewaard zijn gebleven. De meeste kledingstukken van arme mensen werden opgedragen en eindigden bij de lompenboer. Hierdoor kan er een vertekend beeld ontstaan van wat voor soort kleding men vroeger werkelijk droeg. Maar uiteindelijk was iedereen – arm en rijk – zuinig op zijn of haar kleren, die keer op keer werden versteld, vermaakt of geverfd. Daarom valt er zoveel persoonlijke informatie aan historische kostuums af te lezen. Dichterbij onze voorouders kunnen we haast niet komen.

Afb. 9: Trouwjapon van zwart satijn, 1885. Collectie Rijksmuseum, objectnummer BK-1961-105, publiek domein.

<https://id.rijksmuseum.nl/200139273>